

DİN VE UYARLANMA İLİŞKİSİNE ANTROPOLOJİK BİR BAKIŞ

Çakır Ceyhan SUVARI*

Özet

Din, insan yaşamını her açıdan etkilemektedir. Söz gelimi sosyal, siyasal, sanatsal, toplumsal cinsiyet rolleri ve hatta mutfak kültürü alanlarında dinin etkisini görmek mümkündür. Aynı şekilde uyarlanma biçimleri de dinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Din, bir taraftan uyarlanma stratejileri tarafından şekillendirilirken, öte yandan uyarlanma biçimleri de etkinliklerinin kutsanması bağlamında dine ihtiyaç duymaktadır. Bu makalede din ve uyarlanma arasındaki diyalektik ilişkiye değinilmektedir.

Anahtar sözcükler: Din, uyarlanma, Zerdüştilik, Hıristiyanlık, Musevilik, İslamiyet

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND ADAPTATION FROM ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

Religion has effects on many aspects of human lives, including the cultural, the social, the political, the economic, the artistic and even the gender and the culinary. This study aims to establish the relationship between religious adherence and forms of adaptation. There are significant effects of religion in the process of adaptation. On the other hand the adaptation forms need to be blessed by religion.

Keywords: Religion, adaptation, Zoroastrianism, Christianity, Judaism, Islam

Giriş

Dinler, sadece öte dünyayla ilgilenen ruhani ve zühdi alanlar olmayıp aynı zamanda, hatta daha çok, seküler alana da müdahalede bulunan ve iktidar ilişkileri, üretim ilişkileri, aile yapısı, mutfak kültürü gibi pek çok değişken üzerinde de etki kuran önemli bir fenomendir. En yalın anlamda “geçim örüntüsü”nü ve en geniş anlamda “kültür”ü uyarlanma olarak kabul edersek her iki değişken üzerinde de dinin, ilksel olmasa da, doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinin ve yönlendirmesinin olduğu görülmektedir.

Ersoy (2008: 13), uyarlanmayı “basitçe organizmanın, çevrenin karşısına çıkardığı sorunlara tepki ya da cevap olarak geliştirdiği daha etkin çözümler” olarak tanımlamaktadır. Bennett (akt. Kottak, 2001: 267) ise, uyarlanmayı iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilki “tikel bir toplumdaki

* Yrd. Doç. Dr., Çakır Ceyhan Süvari Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van

bireylerin, gereksinimlerini karşılama ve ivedi sorunlarını çözmelerini sağlayan çok sayıda ayrı düzenleme tarafından biçimlendirilmiş uyarlanma stratejileri”yken, ikincisi “tikel bir mahalde, benzeri stratejilerin yinelenerek uygulanmasından kaynaklanan uzun-süremlî değişimleri” imleyen uyarlanma süreçleridir. Cohen de (akt. Kottak, 2001: 268), ekonomi ve toplumsal özellikler arası ilişkiler temelinde geçmişten günümüze; avcı-toplayıcılık, bahçecilik, tarım, çobanlık, ticaret ve sanayi olmak üzere altı farklı uyarlanma stratejisi belirlemiştir.

Kottak (2001: 273), ekonomi ve toplumsal hayat arasında birçok ilişkinin olduğuna ve her uyarlanma stratejisiyle birlikte tikel bir kültürel özellikler kümesi bulunduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak dini; insandan, çevreden ve toplumların sosyo-ekonomik yapılarından bağımsız olarak yaşamdaki her şeyin belirleyicisi şeklinde sunmak pek doğru görünmemektedir. Ancak dinin çoğu zaman, insanların tüm yapıp etmelerinde çok önemli bir motivasyon kaynağı olduğu da açıktır. Toplumların uyarlanma stratejilerine göre bir kültür ve din inşa ettikleri, yani ilksel itici gücün uyarlanma stratejileri ve süreçleri olduğu, söylenebilir. Ancak daha sonra uyarlanma stratejilerine anlam kazandıran, onu kutsayan, belli kurallara ve ahlaki sisteme oturtan dinin kendisi de, özellikle topluluğun motivasyon kaynağı olarak etkisini göstermekte ve sadece uyarlanma stratejilerini yönlendirmekle kalmayıp aynı zamanda özellikle küçük ölçekli topluluklarda kaynakların denetlenmesi ve dağıtılmasında da aktif rol almaktadır.

Turner (1999: 109), “tarihsel olarak dinin, toplum içinde malların kontrolü ve dağıtımında oldukça önemli bir işlev gördüğünü” söylerken, dinin ekonomiyi yönlendiren tarafına değinmektedir. Kehrer (1996: 73) ise, “hakim ekonomik ilişki tarzı da dini organizasyonlara yönelmelerin sürdürülmesinde önemli bir rol oynar” saptamasıyla ekonomik faaliyetler tarafından belirlenen dine dikkat çekmektedir. Din ve uyarlanma biçimleri arasındaki bu diyalektik ilişkiyi ayrıntılı olarak tartışmak için Hıristiyanlık, İslamiyet ve Musevilik örneklerine geçmeden önce Zerdüştiliğe de bakmakta fayda görüyorum. Zira din ve uyarlanma stratejileri arasındaki ilişki sadece Semitik dinlerde değil, en basit kabile dininden, Zerdüştilik gibi artık çok az mensubu olan eski dinlere kadar bütün inançlarda görülebilmektedir.

Zerdüştilik: “Üretken ve Çalışkan Çiftçiler”

Günümüz İrani’na yerleşen ilk toplulukların dinlerinde kutsal varlıklar adeta gerçek hayattaki toplumsal yapılarının bir yansıması şeklinde, “*ahuralar*” ve “*daivalar*” olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı. Bunların ikisi de iyi ruhlardı. Savaşçı ve göçebe bir topluluk olan ilk İranlılarda din, aristokratlar tarafından idare edilmekteydi. Tapınımın merkezinde sığır kurbanı ve “*haoma*” olarak adlandırılan içki kullanımı yer almaktaydı (Eliade, 1997: 303). Tanrısal görevler ise üç geniş

hiyerarşik alana ayrılmıştı. Bunlar; büyüsel-dinsel egemenlik, gücün kullanımı, mal-mülk anlamında zenginliklerin elde edilmesi.

Bu doğrultuda pek çok tanrı, kutsal alanda etkinlik sürdürüyordu. Büyüsel-dinsel egemenlik alanından sorumlu olan tanrılar, *Mithra* ve *Varuna* idi. *Mithra*, barışı ve uzlaşmayı öğütüyor; *Varuna* ise, varlıkları izliyor ve adalet için savaflara müdahale ediyordu (Varenne, 2000: 29). İran dinindeki bu hiyerarşik düzen yukarıda da belirtildiği üzere aslında toplumsal düzenlerinin bir yansımasıydı. Zira, toplumsal örgütlenmeleri de, köleler dışında, başta rahipler (dinsel egemenlik) olmak üzere; ikinci sırada savaşçılar ve soylular (gücün kullanımı), üçüncü sırada ise zanaatçılar, çiftçiler, çobanlar ve tüccarlar (zenginliklerin elde edilmesi) şeklinde sıralanmıştı (Varenne, 2000: 454).

İran'daki bu göçebe-çoban uyarlanma stratejisi yerini, giderek tarıma bırakmaya başladı ve buna paralel olarak göçebelik de işlevini yitirerek yerini yavaş yavaş yerleşik yaşama devretti. M.Ö. 559-530 arasında ise bu tarımcı topluluklar birleşerek Pers kralı Kyros döneminde artık tüm Ortadoğu'ya hakim bir imparatorluk haline gelmişti (McNeil, 1998: 70). Eski İranlıların yaşam biçimlerinin değişmesine ve tarımın ekonomilerinde egemen olmasına koşut olarak dinî yapıları da değişmek zorunda kalmıştır. İşte bu aşamada devreye Zerdüşt girmiştir. Zerdüşt'ün eski göçebe çoban dinini değişen yaşama uygun olarak biçimlendirdiği yeni dinde; çalışmak, üretmek ve kurulu düzeni sürdürmek en büyük erdem olarak telkin edilmekteydi. Zerdüşt'e göre, Ahura Mazda'nın gözü her zaman çalışkan ve üretken çiftçinin üzerindedir. Hakiki dindarlık, tarımsal faaliyetler yürüterek bacası tüten ve içi hayvanlarla dolu bir çiftlik kurmakla mümkündür (Erbaş, 2000:275). Bu din, İran'ın yeni durumuna tam da uyan ve düzeni sürdürmeyi amaç edinmiş bir dünya görüşünü içeriyordu. Bu nedenle Zerdüştilik, Pers İmparatorluğu'nda ve daha sonra kurulan Sasaniler'de, İslâmiyet'in gelişine kadar devlet dini olarak benimsenmiştir (McNeil, 1998: 85).

Perslere “ruh” vererek döneminin en güçlü imparatorluklarından birisinin kurulmasına ve uzun bir süre yaşatılmasına olanak tanıyan Zerdüştilik için çalışmak ve üretmek edimi, adeta Protestanlığın asketik yönüyle örtüşmektedir. Zira Protestan asketizmi de aşağıda görüleceği üzere Tanrı için çalışmayı kutsarken tam da bu özelliği sayesinde kapitalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Hıristiyanlık: “Müteşebbis ve Kapitalist Protestanlar, Kamucu ve Solcu Katolikler”

Weber (1968: 166), iki farklı asketizm tipi tanımlamaktadır. İlki, tüm dünyevi uğraşılardan ve zevklerden uzak durmayı gerektiren, kısaca “dünyanın reddine” dayanan asketizmdir (Welfarelehrende Askese). Dünyanın yadsındığı bu asketizmde ekonomik, politik ve sanatsal aktivitelerin yanı sıra cinsel ilişki gibi bu dünyaya ait kurum ve zevklerin insanı Tanrıdan uzaklaştırdığına inanılmaktadır. Söz gelimi, Rus sektleri arasında Khlystyler ve Skoptsyler bu gruba dahil edilebilirler.

İkinci tip asketizm ise, kurtuluş için dünyevi aktivitelere katılmak ve onları dinsel amaçlara göre yönetmek üzerine kurulmuştur. Weber (1968: 166), ikinci tip asketizme “dünyevi asketizm” (Inner weltliche Askese) demektedir. Dünyevi asketizmde dünya, dinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Dukhoborlar, Amişler ve pek çok Protestan tarikatı bu gruba dahil edilebilir.

Dünyevi asketizmin temelinde, dünyadaki rahatlıktan ve arzulardan, dinin emrettiği ölçüde feragat etmek yatmaktadır. Nihai amaç olarak dine bağlılık kanıtlanacaksa bu ancak dünyevi kurumlar içerisinde kalınarak yapılmalıdır. Çünkü dünya bir günah kaynağıdır ve kurtuluş ancak bu kaynağın içinde ona karşı mücadele ederek mümkün olacaktır (Weber, 1968: 167).

Dünyevi asketizmde zenginlikten hazzetmek yasak olsa da, ilahi görevi (misyonu) yerine getirmek için ekonomik aktiviteler rasyonel bir zemine oturtularak meşru hale getirilmektedir. Zira hem yoğun bir şekilde ekonomik faaliyetlerde bulunup hem de açgözlü olmamayı başarmak, ancak Tanrı'nın yolundan ayrılmadan çalışmakla mümkün olacaktır. Bunu başaran insanlar da Tanrı'nın lütfunu kazanacaktır (Weber, 1968: 167).

Asketizmle ilişkili olarak Weber (1997 69-70), “meslek” sözcüğünün dinsel kökenine işaret etmektedir:¹

Almanca'daki “meslek” sözcüğünde, aynı şekilde belki daha açık bir biçimde İngilizce'deki “calling” sözcüğünde dini bir tasarım olduğu, yanlışlığa yer vermeyecek kadar açıktır; -Tanrı tarafından verilen ödev- en azından böyle bir şeyi çağrıştırır ve somut bir durumda sözcük ne kadar güçlü vurgulanırsa, bu tasarım o denli hissedilir hale gelir... Dünyevi mesleklerde ödevin yerine getirilmesinin, ahlaki eylemin en yüksek içeriğinin farz edilmesinin değerlendirilmesi, günlük dünyevi eylemlere dini bir özellik ve meslek kavramına ilk kez bu anlamın verilmesi, bunun kaçınılmaz bir sonucuydu. Böylece meslek kavramı bütün Protestan mezheplerinin o temel dogmasını dile getirir, oysa Hıristiyan ahlak buyruklarının “praecepta” ve “consillia” olarak Katoliklerce yapılan ayırımı bunu dışarıda bırakır ve Tanrı tarafından kabul edilen bir yaşam biçiminin tek amacı olarak da dünyevi ahlakın bir manastır asketizmine geçişini değil, dünyadaki konumunu oluşturan dünyevi ödevin yerine getirilmesini bilir; bu şekilde, bu onun mesleği olur (s.69-70).

¹Benzer şekilde Arapça işe karşılık gelen “amel” ve “fi'l” kelimeleri de çift anlamlıdır. İlk anlamları “yapılan iş, eylem, edim” iken ikinci anlamları “bir kimsenin dinin buyruklarını yerine getirmek için yaptıkları” şeklinde dinsel içeriklidir (bkz. Devellioğlu, 1993: 31;267; Uç 1998: 57).

Sadece dinler arasında değil aynı dinin mezhepleri arasında da ekonomik faaliyetlere ve meslek ahlakına bakış açısında görülen farklı yaklaşımlar, yorumlar, kutsamalar ya da günah nitelendirmeleri topluluğun motivasyonunu önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Nitekim Katolik inancına göre insanlar, Adem'in işlediği günahların cezası olarak çalışmak zorundadırlar; oysa Protestanlar Tanrıya hizmet etmek adına çalışmayı kutsamaktadırlar (Lenski, 1963: 93). İki mezhep arasındaki bu farklı motivasyondan kaynaklı olarak, Dalton'un (akt. Lenski, 1963: 94) Amerika'daki işçiler arasında yürüttüğü araştırma sonucuna göre, beyaz Protestan işçiler Katoliklere göre daha sıkı çalışmakta ve daha fazla üretim yapmaktadırlar. Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre, Museviler ve beyaz Protestanlar kendilerini müteşebbis, bireyci ve rekabetçi olarak tanımlarken, Katolikler ve Siyahi Protestanlar² genelde daha kamucu ve kolektif bir eğilim göstermektedirler (Dalton'dan akt. Lenski, 1963: 113).

1930'lardaki büyük ekonomik krizden kurtulmak için Amerika Birleşik Devletlerinde öne sürülen çözüm önerileri arasında çarpışan iki farklı temel eğilim Katolik ve Protestan ayrışmasını bir kez daha ortaya koymaktadır. Krizden kurtulmak için Demokratların savunduğu ilk eğilimde devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi gerektiği söylenirken, Cumhuriyetçilerin yer aldığı karşı tarafta ise ekonomi üzerinde devletin kesinlikle bir etkinliğinin olmaması gerektiği savunuluyordu (Lenski, 1963: 134-135). Bu farklı iki eğilimin temsilcileri olan Demokratlar ve Cumhuriyetçiler arasında yapılan kitle analizi sonuçlarına göre, sınıfsal olarak işçi sınıfı ve orta sınıf arasında farklılaşan siyasi tercih, benzer şekilde dinsel ve mezhepsel alanda da görülmüş ve beklendiği gibi Katolikler ve siyah Protestanlar devletçi bir çözümden yana tavır koyarken, beyaz Protestanlar ve Museviler devletin müdahil olmadığı ikinci yolu tercih etmişlerdir (Lenski, 1963: 138-139).

Söz konusu mezhepsel yorumdan ve bu yorumun yarattığı motivasyon farklılığından kaynaklı Weber (1997: 30), “sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, Protestan özelliklere sahiptir” şeklinde önemli bir saptamada bulunmuştur. Weber'in yukarıdaki saptaması, mezheplerin sosyal tabakalara farklı şekillerde dağıldıklarının ve Protestanların, ‘sermaye sahipliği’ ve ‘modern işverenlik’te açıkça avantajlı olduklarını imlerken aynı zamanda din/mezhep ve uyarlanma stratejileri arasındaki diyalektik ilişkiyi de açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Kehrer'in (1996: 25), “Katolik devletler ekonomik olarak Protestanlara oranla daha az gelişmişlerdir” şeklindeki bulgusu Weber'in düşüncesiyle örtüşmektedir.

² Siyahi Protestanların, mezheptaşları beyazlardan ziyade Katoliklerle benzer davranış ve eğilimler sergilemeleri, 1930'ların ABD'sindeki ırk ayrımı ile açıklanabilir. Zira siyahlar aleyhine olan ırkçı politikaların ve ABD'deki beyaz Protestan egemenliğinin, Katoliklerle siyahi Protestanları “ötekiler” olarak birbirlerine yakınlaştırdığı ileri sürülebilir.

1957-58 yıllarında ABD'nin Detroit bölgesinde yapılan araştırma sonuçlarına göre de, beyaz Protestanlar genelde üst ve orta sınıfta toplanmışlar, dolayısıyla çoğunlukla alt sınıfta yer alan Katoliklere göre ekonomik ve siyasi alanda daha belirleyici bir pozisyonda bulunmaktadır (Lenski, 1963: 84).

Sınıf ve sosyo-dinsel gruplar	Cumhuriyetçiler	Demokratlar	Bağımsızlar ya da görüş belirtmeyenler	% Toplam	Görüşülen kişi
<i>Orta sınıf</i>					
Beyaz Protestanlar	54	23	23	100	259
Beyaz Katolikler	30	40	30	100	172
Siyah Protestanlar	13	45	42	100	31
Museviler	3	64	33	100	36
<i>İşçi Sınıfı</i>					
Beyaz Protestanlar	30	48	23	100	365
Beyaz Katolikler	13	67	20	100	307
Siyah Protestanlar	16	72	12	100	193
Museviler	0	75	25	100	12

ABD'de 1957-58'de yapılan araştırmanın sonucuna göre sınıf ve sosyo-dinsel grupların parti tercihi (Kaynak Lenski, 1963: 139)

Benzer şekilde 17. yüzyıl Rusyası'nda ekonomik ve siyasi krize, yabancı etkilere ve dini yeniliklere karşı tepki olarak ortaya çıkan 'Raskolnik' hareketi, Bolşevizm öncesi Rusya'nın sanayileşmesinde itici gruplardan biri olmaya oldukça elverişli görünüyordu. Din tarafından arzu edilen hayatın sadeliği, sıkı grup dayanışması ve çalışmaya verilen yüksek değerlerin sentezi olarak Raskolnik hareketinin mensupları, her ne kadar teolojik olarak yeniliğe ve Rus modernleşmesine karşı olsalar da, hem ekonomik birikime sahip oldular hem de işgücündeki verimlilikleri sayesinde Rus sanayileşmesinin ve tarımının motor gücünü oluşturdular (Lunkin, 2000; Kehrer, 1996).

İslamiyet: “Tüccarlar ve Cihatçılar”

İslam dinine baktığımızda ise, İslam öncesi Arap aşiretlerinin sosyo-ekonomik yapılarının yansıması olarak kendini var etmiş Arap paganizmindeki çelişki ve çatışmaların İslamiyetle birlikte farklı bir boyut kazanarak sürdüğünü görmekteyiz. İslam öncesi Arap Yarımadası hem dinsel³, hem etnik, hem de uyarlanma biçimleri bakımından oldukça heterojen bir yapıya sahipti. Şehirlerde temel geçim örüntüsü ticarete dayanmakla birlikte, şehirleri kuşatan çöllerde ise göçebe çobanlar ve yine göçebe savaşçı Bedeviler yaşamaktaydı. Aslında göçebeler de yağmalama yoluyla dolaylı olarak ticaretten nasiplenmekteydi. Çünkü Arap Yarımadası önemli bir ticaret merkeziydi. Köle ticaretinden baharat ticaretine, lüks tüketimden çeşitli madenlere kadar pek çok şey Arap tüccarların “kalemi”ni oluşturmaktaydı.

Öte yandan Bedevi saldırıları bazen yerini, koruma işine de bırakıyordu. Bedeviler, kervanları koruyarak, ya da yerleşik halktan ‘huve’ olarak adlandırılan haraç alarak da yaşamlarını idame ettirebiliyorlardı (Lindholm, 2004: 48). Arap Yarımadası’ndaki göçebe ve yerleşikler arasında süren çatışma ve uzlaşma şeklindeki diyalektik ilişkinin dışında, şehirler arasında da ticaretten kaynaklanan çekişmeler söz konusuydu. Merkezi yönetimi olmayan Araplarda, her bir şehir kabileler ve aileler arasında bölünmüştü. Dolayısıyla şehirlerde de, aileler arasında iktidar olma kavgası gündelik hayatın bir parçasıydı. Nitekim Mekke’de Kureyş Kabilesi etkindi. Ancak Kureyş kabilesi içinde de Haşimi ve Ümeyye gibi aileler arasında iktidar mücadelesi sürmekteydi. Yani hayatın her alanı aileden kabileye, şehirden rakip şehirlere ve yerleşikten göçebeye uzanan karmaşık bir diyalektik ilişkiler ağına sahipti. Söz konusu çekişmenin izlerini Kuran’da da bulmak mümkündür. Kuran’da (2004: 470) yer alan Fil Sûresi’nde şöyle denilmektedir:

Rabbinin, fillerle gelen orduya ne yaptığını bilmiyor musun? Üzerine uçan varlıklar gönderip, takdir edilen azaba uğratarak onların planlarını bozmadı mı? Sonunda onları, sapının dibine kadar yenilen bir ekine benzetti.

Fil Sûresi’nde anlatılan hikâye “Ebrehe” hikâyesi olarak bilinmektedir. Bu hikâyeye göre:

Yemen hükümdarı olan Ebrehe, Mekke’nin hem bir ticaret merkezi hem de hac merkezi olarak yükselip zenginleşmesini çekemeyen birisiydi. Bu nedenle Mekke’de hacca gidilmesini yasaklamayı ve Mekke yerine Yemen’de bir hac merkezi oluşturmayı düşündü. Bu amaçla

³İslam’ın ilk ortaya çıktığı Mekke ve Medine dahi Semitik Politeizmin, Museviliğin ve Ortodoks Hıristiyanlığın bir arada yaşadığı çok dinli bir yapıya sahipti (Eliade, 1997: 171).

Yemen’de Kulleys olarak adlandırılan görkemli bir kilise yaptırdı. Tüm girişimlerine rağmen Mekke’nin ticaret merkezi olmasını engelleyemedi. Bunun üzerine Ebrehe, ordusuyla gidip Mekke’de yer alan Beyt-i Haram’ı yıkmayı planladı. Fillerle desteklenmiş Ebrehe ordusunun şehirlerine geldiğini duyan Mekkeliler paniğe kapıldılar. Ebrehe Mekke’ye yaklaştığında, şehrin lideri ve Kureyş Kabilesinin reisi Abdülmüttalib’e haber göndererek, “kimsenin kendisine karşı koymamasını”, amacının “sadece Beyt-i Haram’ı yıkmak olduğunu” bildirdi. Korkuya kapılan Mekke halkı Ebrehe’nin Beyt-i Haram’ı yıkmasına razı oldular. Ancak, Beyt-i Haram’ı yıkmak için Mekke’ye yönelen Ebrehe ordusunun üzerine aniden taşlar yağmaya başladı. Gök yüzü onlara taş atan kuşlarla doluydu. Bir anda Ebrehe ordusu filleriyle beraber darmadağın olmuştu (Süleyme, 2003: 272-279).

İslamiyet öncesine dayanan Mekke - Yemen çatışması, İslamiyet döneminde de devam etmiş; hatta Yemen, İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren heterodoks hareketlerin en önemli kalelerinden birisi olmuştur. Nitekim 987’de Yemen’de kurulan Zeydi Devleti’nden sonra 1962’ye kadar kesintili olsa da Zeydi imamları yönetimi ellerinde bulundurmıştır (Rahman, 1995: 252).

Benzer şekilde Mekke ve Medine arasında da hasmane bir ilişki vardı. Bu nedenle Muhammed Peygamber bu çelişkiyi akıllıca değerlendirmiş ve Mekke’de işler yolunda gitmeyince Medine’ye geçmiştir. Sanıldığı gibi aksine Medinelilerin Muhammed Peygamberi sahiplenmeleri İslam’a olan inançlarından değildi. Çünkü Medine’de Müslüman olmuş insanların sayısı 100’ü geçmemekteydi (Rahman, 1995). Asıl neden yukarıda bahsedilen Mekke ve Medine arasındaki ticari çekişmeydi.

Tahmin edileceği gibi İslamiyet’ten sonra da söz konusu çatışmalar devam etmiş ve yeri geldiğinde yine bu ilişkilerden kaynaklı İslam’ın teolojik yorumları dahi farklılaşmıştır. Üstelik İslamiyet, Arap Yarımadası dışına yayılınca hem dinsel hem de siyasi anlamda pek çok farklı kültürle karşılaşmış ve çoğu yerde söz konusu kültürler içinde yeni biçimler almıştır. Söz gelimi Musevilik, Hıristiyanlık, Zerdüştilik, Maniheizm, Budizm ve Mazdekizm gibi dinlerin yanı sıra bu dinlere ev sahipliği yapmış olan İran, Çin, Mısır, Hint, Yunan ve Anadolu kültürlerinin siyasal örgütlenmeleri ve uyarlanma biçimleri İslam’ın pek çok farklı yorumlarının ve pratiklerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Öte yandan ilk Müslümanlar, Muhammed Peygamberin yakın çevresindeki zenginlerin yanı sıra, “bir kısmı daha sonra savaş ganimetleriyle zenginleşecek” (Weber, 1968: 262-263) olan çoğunlukla fakir ve ayrıcalıkları bulunmayan insanlardan oluşmaktaydı. Muhammed’in sözlerinde ve Kuran’da yer alan “herkesin Allah katında eşit olduğu” ibaresi ve zenginlerden alınan zekât, özellikle toplumun ezilen kesimlerini cezpt etmiştir. Bu söylem aynı zamanda, ilk yıllarda, zengin aristokrat aileleri de rahatsız etmiştir (Lindholm, 2004: 124). Ancak bu durum İslamın zenginliği lanetlediği,

fakirliği ve mütevazı bir yaşamı kutsadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Lindholm'in de (2004: 124) belirttiği gibi, Kuran, üst sınıfın çıkarlarına da hitap etmektedir. İslamın lanetlediği zenginlik değil, açgözlülük ve kibirliliktir. Nitekim zekât pratiği fakirleri cezp ettiği kadar üst sınıfların da zenginliğini meşrulaştıran ve kutsayan bir mekanizmadır.

İslamiyet öncesi Arap aşiretleri arasında var olan ve İslamiyet döneminde de süren çatışmalar ve iktidar kavgalarının bir sonucu, Müslümanlar arasında yönetici olarak savaştığı bir sınıf ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla İslamiyet için zenginlik, güç ve özellikle savaştan kazanılan şan oldukça önemlidir (Weber, 1968: 264). Bundan dolayı “şehitlik” kavramı bu denli önemsenmekte ve Müslümanlarca ölümlerin en anlamlısı ve güzeli olarak kutsanmaktadır. Tüm bu gelişmelerle ilişkili olarak Weber (1968: 266), İslamiyet'te dünyevi asketizmin olmadığı sadece savaştığı sınıf içerisinde görülen ve dünyanın yadsındığı ikinci tip asketizmin varlığından söz etmektedir. Burada söz konusu olan, üretime yönelik orta sınıf asketizmi yerine, varlıklarını tamamen din uğruna savaşmaya ve bu uğurda ölmeye adanmış savaştığı bir sınıfın asketizm anlayışıdır. Kutsal amaç uğruna savaşmaları için, Bakara Suresi'nin 244. Ayeti'nde Müslümanlar şu şekilde motive edilmektedirler: *Allah yolunda savaşın; Allah'ın her şeyi duyduğunu ve bildiğini unutmayın.*

Öte yandan Arap Yarımadası'ndaki iklim koşulları ve coğrafya tarıma elverişli olmadığından, ticaret en önemli uyarlanma stratejisi olarak ön plana çıkmıştır. Aileler, kabileler, aşiretler, kentler ve devletler arası çatışmalarda ana gaye ticari avantajı elde geçirmektir. Daha evvel bahsedilen Ebrehe hikayesi böylesi bir çatışmanın izlerini taşımaktadır. Ticaretin bu denli önemli olması kaçınılmaz olarak Kuran'a da yansımıştır. Kuran'da; ticaret, borçlanma, faizcilik gibi konularda pek çok ayet bulunmaktadır. Söz gelimi, hac zamanında dünyevi olarak gösterilen tüm tutum ve faaliyetler yasaklanmışken, ticaret serbest bırakılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Bakara Suresi'nin 197 ve 198. ayetlerinde şöyle denilmektedir:

(197) Hac, bilinen aylardadır. Her kim o aylarda hacca başlayıp kendisine farz ederse; artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Siz hayırdan ne işlerseniz, Allah onu bilir. Kendinize azık edinin. Şüphesiz ki azıkların en hayırlısı Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri! Benden korkun!

(198) Hacda iken alışveriş yapmanızda bir sakınca yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğiniz zaman, daha önce sapıklık içinde olduğunuzu ve Allah'ın size yol gösterdiğini hatırlayarak Allah'ı Meş'ar-ı Haram'da anın.

Yine Kuran'da faiz ve borçlanmayla ilgili olarak Bakara Suresi'nin 275 ve 282. ayetlerinde şöyle denilmektedir:

(275) Faiz yiyenler, şeytanın çarptığı kimseler gibi davranırlar; çünkü onlar "Alışveriş de bir tür faizdir!" derler -halbuki Allah alışverişi helal ve faizi haram kılmıştır. Bu nedenle, kim Rabbin öğüdüne uyarak faizden vazgeçerse, evvelki kazançlarını koruyabilir ve onun hakkında karar vermek artık Allah'a kalır; faize geri dönenlere gelince; içinde yaşayıp kalacakları ateşe mahkum olanlar işte böyleleridir.

(282) Siz imana ermiş olanlar! Ne zaman belli bir vade ile borç verir veya alırsanız yazıyla tespit edin. Bir yazıcı, tarafsız olarak onu kaydetsin. Ve hiçbir yazıcı, Allah'ın ona öğrettiği gibi yazmayı reddetmesin: Öylece, olduğu gibi yazsın. Borçlanan (taraf taahhüdünü) kaydettirsin, Rabbine karşı sorumluluğunun bilincinde olsun ve taahhüdünden bir şey eksiltmesin. Ve eğer borç altına girenin aklî veya bedenî bir zaafî varsa veya kendisi (işlemi) kaydettirebilecek durumda değilse, onun menfaatini kollamakla görevli olan kimse, onu adil bir şekilde kaydettirsin. Ve içinizden iki erkek şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, kabul edebileceğiniz kimselerden bir erkek ve iki kadını şahit tutun ki onlardan biri hata yaparsa diğeri ona hatırlatabilsin. Ve şahitler çağrıldıklarında şahitlik yapmayı reddetmesinler. Küçük olsun büyük olsun, her anlaşma maddesini vade tarihi ile birlikte yazmaya üşenmeyin: Bu, Allah nazarında daha adil, kanıtlanma açısından daha güvenilir ve sonra sizi şüpheye düşmekten alıkoymakta daha uygun olandır. Ama eğer aranızdaki muamele, birbirinize doğrudan doğruya (hemen) devredeceğiniz hazır mallar ile ilgiliyse onu yazmamanızda bir mahzur yoktur. Ve birbirinizle alışveriş yapacağımız zaman bir şahit bulundurun, ancak (bundan) ne yazıcı ne de şahit bir zarara uğramasın; eğer onlara zarar verici bir iş yaparsanız, unutmayın ki, bu, sizin için günahkarca bir davranış olacaktır. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun, çünkü sizi bu yolla eğiten Allah'tır ve Allah, her şeyin tüm bilgisine sahiptir.

Tüm bu ve benzeri ayetler de gösteriyor ki, Arap Yarımadası'nda İslam öncesi döneme dayanan ticaret ve yine ticaret üzerinden baş gösteren gerilim ve çatışmalar İslamiyet'in gelişinden sonra da farklı bir boyut kazanarak devam etmiştir. Ancak yeni dinde, "ticaret"e ve "savaş"a yeni düzenlemeler getirilmiş ve bunlar belli bir hukuk dairesine oturtulmuştur. Söz gelimi İslamiyet öncesine dayanan hac geleneği yeni dinde de sürdürülmüş, ancak pagan idollerinin yerini Allah almış, buna karşın hacın ticari içeriği aynen korunmuştur. Öte yandan "faiz" kesinlikle yasaklanmıştır. Savaş konusunda yapılan düzenlemeye göre de, örneğin Müslümanların birbirleriyle savaşmaları yasaklanmış, buna karşın Müslüman olmayan gruplara karşı "cihat" olarak adlandırılan kutsal savaş "mubah" kılınmıştır. Söz konusu düzenlemeler, hem ticari sınıfın hem de savaşçı sınıfın faaliyetlerini kutsadığından,

dolayısıyla meşrulaştırdığından, İslamiyet, Müslüman tüccar ve savaşçılar için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.⁴

Musevilik: “Tefeciler ve Bankerler”

Museviler için de din ve uyarlanma stratejileri arasındaki ilişki konusunda yine temel başvuru kaynağı Weber olmaktadır. Weber (1968: 248), Musevilerin Ortaçağ ve modern çağdaki ekonomik başarılarını tefecilik, büyük devletlere faizle borç verme, temel ihtiyaç ürünlerinin ticareti, komisyonculuk ve bankacılık gibi temelde üretimden ziyade para üzerinden elde edilen servet birikimine dayandırmaktadır⁵.

Musevilikte servet birikimi ve mal edinme günah sayılmadığı gibi, aksine teşvik edilmektedir. Çünkü tüm bunlar Tanrı'nın insanlara sunduğu armağanlar olarak görülmektedir. Öte yandan dünyevi asketizm de Musevilikte görülmemektedir (Weber, 1968: 246-248). Zira dünyevi asketizm, çoğunlukla tarım ya da sanayi gibi üretime yönelik sektörler içerisinde bulunan gruplar ve sınıflar arasında görülmektedir. Bu anlamda Protestanlık ve çoğu Rus sektinde dünyevi asketizmin yaygın bir şekilde görülmekteyken, ekonomisini çoğunlukla savaş ve ticaret üzerine kuran İslamiyet ile tefecilik ve ticaret üzerine ekonomisini oturtan Musevilikte ise dünyevi asketizmden ziyade, marjinal grupların temsil ettiği dünyayı tamamen redde dayanan asketizm örnekleri görülmektedir. Ancak Musevilik örneğinde, İslamiyette görülen asketizmden farklı olarak din uğruna savaşmak yerine tamamen kurtuluş gününü beklemeye adanmış bir ömür ve o güne hazırlık için dualar ve ritüellerle gerçek dünyadan kopuş söz konusudur.

Weber (1968: 251), Müslümanların, Katoliklerin, Protestanların ve Musevilerin ekonomik etkinliklerinde ve girişimlerinde dinlerinin önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu söylemektedir. Bununla ilişkili olarak Weber (1968: 269), modern kapitalizmin Hinduizm, Çin dinleri ve İslamiyet'in egemen olduğu yerlerde ortaya çıkmadığını, çünkü bu dinlerin öğretilerinde kapitalizme ruh veren Protestan ahlakının bulunmadığına dikkat çekmektedir.

4 Günümüz Müslüman devletlerinin çoğunun neden yoksul olduğu yine savaş ve ticaret bağıyla açıklanabilir. Üretimden ziyade savaş ve ticaret üzerine kurulmuş bu sistem başlarda Müslümanlara avantaj sağlasa da, zamanla ticaret yollarının değişmesi ve savaş teknolojisinin Batılı ülkelerce geliştirilmesi, Müslümanları hem ticarete hem de savaşta başarısız kılmıştır. Ancak elbette bu iddianın doğruluğunu ortaya koymak çok daha derin ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir.

5 Aslında Musevilerin bu işlere yönelmelerinde yine dinsel kimliklerinden kaynaklı olarak, Roma İmparatorluğu'ndan itibaren egemen Hıristiyan ve Müslüman devletlerin onları askerlik ve toprak sahipliği gibi imtiyazlı işlerden ve diğer toplumsal etkinliklerden men etmeleri oldukça belirleyici olmuştur (Eliade, 1997: 286-287).

Ne var ki, elbette bu her bir dinin ve mezhebin üyelerinin tam bir tefekkür içerisinde dinsel emirleri yerine getirdikleri ve dinlerinin emrettiği işleri yapacakları anlamında mutlak bir durumu ifade etmez. Söz gelimi Museviler üzerinden bakarsak, Musevileri Tevrat'ta ekonomik faaliyetler konusunda sınırlandıran herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Ya da girişimci bir Katolik, mezhebinin ve Papalığın tüm öğretilerini görmezden gelerek tam bir Protestan ahlakına sahip olarak kapitalist bir işletmeci olabilmektedir. Ancak dinin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi büyük öğretilerden ziyade küçük cemaat gruplarında çok daha belirgin olarak gözlemlenebilmektedir.

Muhallif Dinsel Hareketler ve “Ortakçı” Cemaatler

Weber'in de (1968) belirttiği gibi cemaat toplumlarında, dinsel erdemler ve emirler ekonomik faaliyetler üzerinde oldukça etkindir. Söz gelimi Paulicianlar⁶, Bogomiller⁷, Cathariler⁸, Babailer⁹,

⁶Paulicianizm; 7. yüzyılda Bizans'ın hakim olduğu topraklarda Ermeni köylü ve çiftçiler arasında ortaya çıkmıştır. Maniheizimden çok fazla etkilendiği anlaşılan hareket, insanın kötülükten, ancak maddi dünyaya ilişkin şeyleri yadsımasıyla uzak durabileceğini öğütlemekteydi (Seidler, 1999:79) Onlara göre, maddi dünyanın kötü tanrısıyla manevi alemin iyi tanrısı arasında kıyasıya bir mücadele sürmektedir. Paulicianlar, resmi kilisenin tüm tapınım biçimlerini ve sembollerini kötü tanrının yaratımları olduğunu düşündükleri için reddetmişlerdir (Özbudun 2003: 164). Gerçekte, bu tepkinin kötülük tanrısı ile ifade edilen resmi siyasal ve dini erke olduğu anlaşılmaktadır. Zengin kilise ileri gelenlerini eleştirmeleri, dünyevi serveti yadsımaları, kutsal tasvirler kültürüne karşı çıkmaları, azizleri kabul etmemeleri, bütün insanların eşit olduğu fikrini savunmaları ve toplumsal ayrıcalıkların kaldırılmasını istemeleri nedeniyle Paulicianizm, özellikle köylülere ve şehirlerin pleb nüfusuna çekici gelmekteydi (Seidler, 1999:93). Paulicianlar bir süre Arap-Bizans çelişkisinden yararlanarak, Arap himayesinde gelişme fırsatı yakalamışlarsa da, 843 ve 872 yılları arasında Bizans yönetiminin saldırıları sonucunda Anadolu'daki varlıkları sona ermiştir. Geriye kalan bir grup Paulician, Balkanlara sürülmüş ve varlıkları burada bir süre daha devam etmiştir (Özbudun, 2003: 166).

⁷Balkanlardaki Paulician izlerinin etkisiyle, buradaki kentli Bizans ve köylü Bulgar halkları arasındaki çelişkinin tetiklediği Bogomil hareketi, ılımlı bir düalizm görüşüne dayanmaktadır (Murray, 1989:30). Bogomiller, kilise binalarını şeytan işi olarak görmekte, maddi dünyanın şeytanın denetimi altında bulunduğu ve din adamlarının da şeytanın yardımcıları olduklarına inanmaktaydılar. Bizans'a karşı bir süre direnen Bogomiller, 13. yüzyıldan itibaren Bulgar Krallığı'nın da karşı tavrı sonucunda gerilemeye başlamıştır (Özbudun, 2003: 169).

⁸Fransa'nın güneyinde ortaya çıkan Cathariler de kilise pratiklerine ve sembollerine karşı çıkararak öğretilerini yaymaya başlamışlardır. İlk Hıristiyanların yaşamlarını örnek alarak yalın ve yoksul bir yaşamı savunan (Özbudun, 2003: 171) Cathariler; cenneti, cehennemi, yeniden dirilişi yok sayıyor; imanın zorla olmayacağını ilke ediniyor; devlet dahil tüm toplumsal ve siyasal merkezizetçiliği, özel mülkiyeti reddediyor; toprak ve iş paylaşımını ön görüyorlardı (Barber, 1995: III 45-48). Catharilere göre de dünya maddi olan kötüyle, iyi olan manevi dünya şeklinde düalistir. İnsanlık bu iki zıt ilkenin ürünüdür; ruh iyi tanrının yaratımı, buna karşın beden kötü tanrının yaratımıdır. Cathariler, kutsal kitap olarak, Yuhanna İncili'ni kabul ediyorlardı. Toplum, müminlerin oluşturduğu sıradan insanlarla, kusursuzların (perfectilerin) oluşturduğu ruhban sınıftan meydana gelmekteydi. Ayrıca, kilise binaları yoktu ve haç kullanmayı da reddediyorlardı (Murray, 1989: 105-107).

⁹Anadolu Selçuklu topraklarında, II. Gıyaseddin'in sultanlığı döneminde ortaya çıkan Babai hareketi, Vefai şeyhi Baba İlyas önderliğinde gelişmiş ve çok geçmeden de Baba İlyas'ın müridi ve sağ kolu olan Baba İshak'ın askeri önderliğinde Selçuklu iktidarına başkaldırmıştır (bkz. Ocak, 1996; Çamuroğlu, 1999). İsyanın başladığı süreç Selçukluların ekonomik ve siyasi olarak gerilediği, doğuda Moğol baskısının arttığı ve göçebe halk ile yerleşik halk arasındaki çelişkilerin derinleştiği bir sürece denk gelmektedir. Babai isyanının nedenlerine değinen Ocak (1996: 37-48), ekonomik sebepler arasında Selçukluların toprak reformunu göstermektedir. Buna göre; Selçuklular toprak rejimini göçebeler ve köylüler aleyhine değiştirerek, büyük miktarda toprağı özel mülkiyete ve vakıflara geçirmeye başlamış, bu da Anadolu'da bir toprak aristokrasisi yaratmıştır. Göçebeler ve köylülerin devlete yabancılaşmaya başlaması ve bu kitlenin devam eden göçlerle sürekli artması ile ayaklanma için uygun

Bedreddiniler¹⁰ gibi tarihte kalmış hareketlerde ve Dukhoborlar¹¹, Amişler¹², Mormonlar¹³ yahut Nurcular gibi günümüz cemaatlerinde din ve ekonomik faaliyet iç içe geçmiş durumdadır.

zemin hazırlanmış olmaktadır (Ocak, 1996:41). Söz konusu ekonomik ve siyasi çelişkiler, dinsel farklılıklarla da beslenerek giderek derinleşmiştir. Göçebeler ve toprakları elinden alınan köylüler yönetimin aleyhine, radikal heterodoks tarikatlara sığınarak kurtuluşu doğüstü güçleri olduğuna inandıkları şeyhlerde aramışlardır. Bu koşullar altında gelişen ayaklanmaya, göçebe Türkmenler ve topraksız köylülerin yanı sıra Kürtlerin ve gayrimüslimlerin fakir kesimleri de katılmıştır (Ocak, 1996: 143). Zira Baba İshak, Kürt ve Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı Adıyaman üzerinden Amasya'ya doğru harekete geçmiştir (Ocak, 1996:126). Arkalarına geniş halk desteğini alarak Selçuklu şehir ve karakollarına saldıran isyancılar, Malya Savaşı'na kadar, pek çok savaşta Selçuklu ordularını yenerek ilerlemeyi sürdürmüşlerdir. Malya Ovası'nda Frank paralı askerlerinin yardımıyla isyancıları yenen Selçuklu Devleti, savaş sonrası Frank askerlerine üç bin altın dağıtmış ve Sultan II. Gıyaseddin kaçtığı başkente geri dönmüştür (Ocak, 1996:135).

¹⁰Şeyh Bedreddin önderliğinde ortaya çıkan hareket, Osmanlı'nın siyasi boşluk yaşadığı bir süreç olan Fetret döneminde, göçebe Türkmenlerle yoksul ve topraksız yerleşik Müslüman ve gayrimüslim ahali arasında kök salmıştır. Musa Çelebi ve Mehmet Çelebi kardeşler arasında baş gösteren taht kavgasında, Mehmet Çelebi'nin Sünni ortodoks ideolojisine bağlı kaldığı, Musa Çelebi'nin ise heterodoks İslam ideolojisiyle Bedreddin ve diğer heterodoks toplulukların desteğini arkasına aldığı kaydedilmektedir (Ocak, 1996; Korkmaz, 2007). Taht kavgasında yenilen Musa Çelebi Eflak'a kaçarken yakalanır ve öldürülür. Bedreddin ise İznik'e sürgüne gönderilir. Bedreddin'in müritleri olan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Şeyhlerinin sürgüne gönderilmesi üzerine, Manisa ve Aydın illerinde Mehmet Çelebi idaresindeki Osmanlı'ya başkaldırmışlardır. Buradaki isyanların kısa bir süre içinde Osmanlı kuvvetlerince bastırılmasından sonra isyan, İznik'ten kaçan Bedreddin önderliğinde Balkanlarda bir süre daha devam etmiştir. Bedreddin taraftarlarından bir grubun saf değiştirerek Osmanlı kuvvetlerine katılmasıyla, ayaklanma bastırılmış ve Şeyh yakalanarak idam edilmiştir (Ocak, 1999: 127-129).

¹¹Dukhoborlar tıpkı diğer heretik sektler gibi, geleneksel halk dini ile ilişkili Rus Hristiyan hareketlerinin bir uzantısıdır. Kadim İnançlılar olarak bilinen Raskolnik hareketinden ayrılan Dukhoborlar, Rusya'nın modernleşme çabalarına karşı çıkmış ve bu mücadele sürecinde biçimlenmiş bir harekettir. Dukhoborlar başlangıçta sadece modern yaşamdan etkilenmeden geleneklerini korumak ve sürdürmek isteyen bir dinsel gruptu. Tıpkı Kadim İnançlılar gibi, Dukhoborlar da "eski gelenekleri"nin pek çoğunu azimli bir şekilde korumuşlardır. Hatta günümüzde pek çok cemaat üyesi geleneksel Rus kıyafetlerini giymeye devam etmektedir. Onların bu durumu modern görünümü köyleriyle zıtlık oluşturmaktadır (Lunkin, 2000: 85).

¹²Amişler, Almanya'dan ABD'nin Pennsylvania Eyaletine göç eden ilk koloninin varisleri olduklarını düşünüyorlar. Çoğu 3 dil konuşuyor: Günlük hayatta Pennsylvania Almancası olarak bilinen bir dil, ayinlerde Almanca ve okulda İngilizce. Teknolojiden tamamen uzak yaşıyorlar. Evlerinde elektrik yok. Otomobil kullanmıyorlar. Kadınlar uzun kollu ve uzun etekli elbiseler giyiyor. Giysilerini önlük ve 1700'lerden kalma bir başlık tamamlıyor. Saçlarını asla kesmiyorlar ama mutlaka bu başlığın içine gizliyorlar. Erkekler daima koyu renkli takım elbise giyiyor ve şapka takıyorlar. Evlendikten sonra hepsi sakal bırakıyor. Birçok Amiş kasabasında elbiselerde düğme dahi kullanılmıyor. Geçimlerini tarlalardan sağlıyorlar. Burada tüm aile birlikte çalışıyor. Bu nedenle küçük çocukları çalıştırmaktan suçlandıkları oluyor. Et ihtiyaçlarını avlanarak karşılıyorlar. Bu basit koşullarda yaşayarak İncilin istediği gibi yaşadıklarını düşünüyorlar. ABD hükümetinin otoritesini kabul etmiyorlar. Vergi ödemiyorlar. Devletten sosyal güvenlik de dahil hiçbir yardım almıyorlar. Elbette askerlik de yapmıyorlar. Amiş kasabaları yazılı olmayan kurallarla yönetiliyor. Tüm yerleşkelerin kendine ait bağımsız bir yönetim yapısı bulunuyor. ABD'de çoğu Pennsylvania, Ohio, Indiana ve Maryland eyaletlerinde olmak üzere 200 bin Amiş yaşıyor. Kanada'da da küçük bir Amiş topluluğu bulunuyor (bkz. <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/02/21/dunya/dunya4.html>).

¹³"Hristiyan dini hareketlerinden biri olarak ortaya çıkan ve zamanla bağımsız bir din görünümünde olan Mormonluk 1830 'da NewYork 'ta Joseph Smith tarafından kurulmuştur. Teşkilatın kurucusu Joseph, Moroni adından bir meleğin kendisine vahiy getirdiğini iddia ederek ortaya çıkmış, sonra bazı eski metinlere değişik bir yorum getirerek görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Kendine taraftar kazanmak için 1835 yılında 12 kişiyi misyoner olarak çeşitli ülkelere göndermiştir. Mormonlar Kitabı- Mukaddes 'e inanırlar. Ama asıl Kutsal Kitapları Joseph Smith tarafından yazılan 'Mormonların Kitabı'dır. Mormonların öğretisi vahiy yoluyla yazıldığı iddia edilen Mormonların Kitabında toplanmıştır. 'Kitabı Mukaddes' ve 'Mormonların Kitabı'nın' dışında 'Öğreti ve Bağlaşmalar' ve 'Büyük Ödülün İncisi' kitapları da kutsal kitaplarının içerisine dahil edilebilir. Günümüzde 'Son Gün Azizleri İsa 'sının Kilisesi' adı altında örgütlenen Mormonlar tüm dünyada 5.000.000 kişilik bir taraftar topluluğuna sahiptirler" (bkz. <http://www.dunyadinleri.com/mormonlar.html>).

Yukarıda verilen cemaat grupları, Mormonlar ve Nur cemaati dışında genelde tarımı ve göçebe çobanlığı temel uyarlanma stratejisi olarak benimsemekle kalmamışlar aynı zamanda bu stratejileri dinen kutsamışlardır(r) da. Yine bu cemaatler, çoğunlukla inançlarının emirleri ve telkinleri doğrultusunda sıkı bir cemaat dayanışması ile kısmen eşitlikçiliğe yakın bir toplumsal örgütlenme ağı inşa etmişlerdir(r). Bu, kabaca; cemaat önderleri tarafından kaynakların denetlendiği ve yine bu önderler tarafından dağıtıldığı cemaatçi bir dayanışma biçimi olarak formülize edilebilir. Söz konusu dayanışmanın dinsel temelini/yasallaştırmasını ise “din/mezhep kardeşliği” inancı oluşturmaktadır.

Din kardeşliği, hemen hemen tüm cemaatlerde çok önemli bir yer tutmaktadır. Weber (1968: 212), din kardeşliği kurumunun önemini karşılıklık ilkesiyle açıklamaktadır; “birbirine yakın olan insanlar komşularına yardım ederler, çünkü zamanı gelince, aynı yardım kendilerine geri döner”. Malakanlardaki Hıristiyan kardeşliği ilkesi ya da Alevilikteki musahiplik¹⁴ olarak bilinen yol kardeşliği, bahsedilen din kardeşliğiyle ilişkili uygulamalardır.

Genelde, cemaatçi dayanışma ağı ve kaynakların tüm cemaat üyelerine görece dengeli bir şekilde dağıtılması, kaynaklara erişim konusunda rekabeti tamamen olmasa da en aza indirmekte, dolayısıyla bu durum bireyler ve aileler arasında olası çatışmaları da büyük oranda engellemektedir. Bunun bir sonucu diğer bir deyişle yansıması olarak söz konusu sektlerin, İslami kimlikli olanları hariç çoğu şiddet ve kan dökmeyi en büyük günah olarak kabul etmişler ve mensuplarını şiddet uygulamaktan uzak tutmaya çalışmışlardır. Hatta baskıcı egemen dinler ve iktidarlar karşısında, sonunda ölüm ve sürgün de olsa pasif kalmayı tercih etmişlerdir.

Sonuç

Harris (1995: 14-35), “Ana İnek” başlığı altında Hindistan’daki tarımcı toplumların neden inek eti yemediklerinin gerekçelerini iklim, coğrafya, üretim araçları ve üretim ilişkileri üzerinden rasyonel bir şekilde anlatmaktadır. Harris’in bu makalesi, modern dünya insanına akıl dışı ve doğu saçmalığı gibi gelse de, Hindu çiftçilerin zaman zaman açlıktan ölme noktasına geldikleri halde neden hala yanı başlarında duran inekleri kesip yemedikleri hususuna, akılcı bir cevap verme çabasıdır. Benzer şekilde Musevilerin ve Müslümanların neden domuz eti yemedikleri sorunsalı üzerine de, benzer rasyonel cevaplar arayan Harris (1995: 35-56), yine burada da iklim, üretim araçları ve üretim

¹⁴“Musahiplik, Alevi ana babaların çocukları olmaları nedeniyle Alevi sayılan yetişkin ve evli iki erkek arasında kurulan özel bir ilişki biçimidir. Buna göre iki erkek birbirinin musahibi olmaya karar verirler ve topluluğun bu konudaki onayını alarak musahip olurlar. Böylece bu iki kişi, ölene dek birbirlerinin her türlü işine yardım edeceğini, kardeş, hatta kardeştan de yakın olacaklarını, birbirlerini koruyacaklarını kabul ederler. Bu ilişki bir kere kurulduktan sonra geri dönüş mümkün değildir ve musahiplerin cinsellik dışında her şeyi paylaşmaları gerekmektedir” (Okan, 2004: 76).

ilişkileri üzerinden bir cevap bulmaya çalışmıştır. Ancak aynı coğrafyada, aynı iklim koşullarında, aynı üretim araçlarına ve üretim ilişkilerine sahip diğer dinlere mensup insanların neden bu tabuları yıktıkları, ya da neden kendi dinlerini tıpkı komşuları Hindular gibi yahut Musevi ve Müslümanlar gibi bu tabular üzerine kurmadıkları; öte yandan bu tabulara bağlı olan toplumlar, örneğin Hindistan’da, en azından zengin Hindu çiftçiler modern tarım teknikleri sayesinde artık ineklere ihtiyaç duymuyorken ve benzer şekilde Müslüman ülkelerin çöl ortamında dahi modern teknoloji sayesinde steril domuz ahırları inşa ederek fakir Müslümanlara ucuz ve yüksek protein ihtiva eden domuz eti sunma koşulları artık varken, neden hala bu tabuların sürdürülmekte olduğu şeklinde çoğaltılabilecek sorunsallar da kendi içerisinde bir paradoks oluşturmaktadır. Bu durumda dinlerin her zaman belirlenen ve biçimlendirilen bir aygıt olmadığı, çoğu zaman da belirleyen, biçimlendiren, tabulaştırılan ve/veya tabu yıkan değişkenler olduğu da kabul edilmelidir.

Bu ve benzeri sorunsallara Avrupa’daki Protestan ve Katolik mezhepleri üzerinden cevap arayan Weber (1968, 1995), her iki mezhebin de aynı coğrafyada varlık göstermesine rağmen, insanları nasıl farklı bir motivasyonla güdülediklerini ve örneğin Katolikliğin çalışmayı günahın kefareti olarak adeta bir ceza gibi görüp kapitalist sistemin gelişmesine ayak direyen, dolayısıyla toprak aristokrasisinin mezhebi/ideolojisi olduğu, ancak tam tersi olarak Tanrı için çalışmayı kutsayan Protestanlığın, kapitalizme “ruh” vererek önünü açtığı, hatta kapitalizmin motor gücünü oluşturduğu şeklindeki önemli belirlemeleri; din ve mezheplerin uyarlanma stratejileri üzerindeki etkilerinin aslında sanıldığından daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Geertz de, Weber’in toplumsal tabakalara göre farklı dinsel gelenekler inşa ettiği düşüncesine yakın olarak farklı kültürel tiplerin/[katmanların] farklı dinsel geleneklere sahip olduklarını belirtmektedir. Geertz bu söylemini Java dini üzerinden örneklendirmektedir. Java’daki üç temel toplumsal kurum olan köy, pazar ve hükümet bürokrasisi ile bağlantılı üç farklı kültürel tip tanımlayan Geertz, bunların her birinin de sahiplendiği değerlere ve varoluş düzenlerine paralel bir dine sahip olduklarını belirtmektedir. Köy tipini temsil eden Abangan dinsel geleneği animist, Hindu ve İslam senkretizminden müteşekkil, sihir ve büyü ağırlıklı bir halk dini iken, ticari sınıfın dini olan Santri inancı İslam’ın Java panteizminden etkilenmiş hali olarak tanımlamaktadır. Üçüncü dinsel/kültürel gelenek ise Hollandalı sömürge yönetiminin maaşlı memurlara dönüştürdüğü elit Prijajilerin temsil ettiği ve Hinduizm ağırlıklı mistik ve gnostik özellikler taşıyan gelenektir (Geertz’den akt. Morris, 2004: 502).

Ekonomik gelişmenin motivasyon kaynağı olarak dini hazırlayıcıları bakımından dikkate değer bir örnek de Japonya’nın hızlı sanayileşmesidir. Bu ülkedeki dini sistemler Batılı asketik tutuma benzer bir meslek ahlakına elverişli olmamalarına rağmen, dini değerlerin politik sadakatle sıkı irtibatı, hükümdara güven esasına dayalı olarak yoğun çalışma ve feragatle kendini mesleğine verme

adına/aşkına ömürlerini çalışmaya adanmış bir taban yaratmıştır (Kehrer ve diğ., 1996: 76). Bu sayede Japonya doğu toplumları arasından sıyrılarak hızla sanayileşmiş ve günümüzün en güçlü birkaç kapitalist ülkesinden biri haline gelebilmiştir.

Kaynakça

- Barber, M. (1995). *Crusaders and Heretics, 12th-14th Centuries*. Norfolk: Printed by Galliard.
- Çamuroğlu, R. (1999). *Tarih Heterodoksi ve Babailer*. İstanbul: Om Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eliade, M. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. Ali Erbaş (Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Erbaş, A. (2000). Zerdüştlük'te Din Anlayışı. *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Cilt II. Konya: Dinler Tarihi Der. Yayınları.
- Ersoy, G. E. (2008). Kültürel Uyarlanma Stratejileri. *Bilim ve Gelecek*, 47, 13-17.
- Harris, M. (1995). *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*. Fatih Gümüş (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kehrer, G. ve diğ. (1996). *Din Sosyolojisi*. M. Emin Köktaş ve Abdullah Topçuoğlu (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Korkmaz, E. (2007). *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*. İstanbul: Anahtar Yayınları.
- Kottak, C. P. (2001). *Antropoloji* Sibel Özbudun ve Ark. (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kurr'an-ı Kerim, (2004). Şeref A. Taha, Kemal Çelik (Çev.). Ankara: Araştırma Yayınları.
- Lenski, G. (1963). *The Religious Factor*. New York: Anchor Books.
- Lindholm, C. (2004). *İslami Ortadoğu*. Balkı Şafak (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Lunkin, R., Prokol'yev, A. (2000). Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism. *Religion, State and Society*, vol. 28, No: 1.
- McNeil, W. H. (1998). *Dünya Tarihi*. Alâeddin Şenel (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Morris, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*. Tayfun Atay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Murray, D. C. (1989). *A History of Hersy*. New York: Oxford Universty Press.
- Ocak, A. Y. (1996). *Babailer İsyani*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999). *Kalenderiler*. İstanbul: TTK.
- Okan, M. (2004). *Türkiye'de Alevilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbudun, S. (2003). *Kültür Hâlleri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Rahman, H.U. (1995). *İslam Tarihi Kronolojisi*. Ağabeydin Büyükköse (Çev.). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Seidler, G.L. (1999). *Bizans Halk Hareketleri'nin İdeolojik Kökeni*. Mete Tunçay (Çev.). İstanbul: Özne Yayınları.

Süleyme, M. (2003). *Çocuklara Kur'an Hikayeleri*. Taceddin Uzun (Çev.). İstanbul: Uysal Yayınları.

Turner, B. S. (1999). *Religion and Social Theory*. London: Sage Publications.

Uç, T. (Ed.) (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.

Varenne, J. (2000). Hint Avrupalılar. Y. Koç (Çev.). *Mitoloji Sözlüğü*, Cilt I, Ankara: Dost Kitabevi.

Weber, M. (1968). *The Sociology of Religion*. Ephraim Fischoft (Trans.). Boston: Beacon Press.

Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Zeynep Aruoba (Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/02/21/dunya/dunya4.html.

<http://www.dunyadinleri.com/mormonlar.html>.